

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

COLONATUL ROMAN

PLÎNGEREA COLONILOR DE PE SALTUS BURUNITANUS

(Formarea latifundiilor romane în provinciile cucerite și în special în Africa de nord, unde carthaginezii practicaseră o agricultură intensivă după modelul hellenistic, a ridicat problema mâinii de lucru necesare punerii lor în valoare. După o perioadă de folosire a sclavilor, marii proprietari au fost tot mai mult nevoiți să renunțe la folosirea muncii servile: slaba productivitate a muncii sclavilor, amintirea marilor războaie de la sfârșitul sec. II î.e.n. și, mai ales, a celeia a lui Spartacus, scăderea treptată a numărului sclavilor, ca urmare a încetării războaielor de cucerire, precum și lipsa de bani pentru folosirea muncii salariate au silit pe marii proprietari să recurgă la mîna de lucru a țăranilor liberi lipsiți de pămînt. De aceea, începînd chiar din sec. I e.n., dar mai ales din a doua jumătate a sec. al II-lea, s-a introdus sistemul împărțirii latifundiilor în parcele mici, arendate unor țărani liberi săraci, în schimbul unei cote-părți din produsele agricole și a unui mic număr de zile de muncă gratuită, prestate pe restul domeniului. Ei purtau numele de *coloni*, iar sistemului de exploatare i s-a dat numele de *colonat*. Pînă în sec. IV e.n., coloniile au rămas oameni liberi, cu dreptul de a părăsi domeniul după voie. Dar treptat, obligațiile lor au fost sporite, ei devenind tot mai dependenți de stăpînul pămîntului. Procesul acesta de creștere treptată a dependenței colonilor, ca și lupta lor împotriva abuzurilor se reflectă în cîteva inscripții africane, dintre care cea mai reprezentativă este plîngerea colonilor de pe domeniul imperial *Saltus Burunitanus*, adresată împăratului Commodus între anii 180—182 e.n. Aici, cu complicitatea procuratorilor imperiali, arendașul impusese colonilor, în chip abuziv, obligații suplimentare, contrar prevederilor regulamentului împăratului Hadrian (*lex Hadriana*), mărindu-le cota redevențelor în natură și numărul zilelor de lucru. De aceea, ei se plînseră direct împăratului Commodus, arătîndu-i situația și cerîndu-i să ordone arendașului Allius Maximus și procuratorului Tussanius Aristo să reîntre în legalitate și să se conformeze cu strictețe prevederilor regulamentului lui Hadrianus. Commodus dădu un rescript în favoarea lor, pe care coloniile de pe *Saltus Burunitanus* îl afișară, gravîndu-l pe o stelă de piatră).

Textul

„Te rugăm deci¹, ca potrivit capitolului din regulamentul lui Hadrianus², pe care l-am transcris mai sus³, nici procuratorii⁴ și nici arendașul⁵ să nu aibă dreptul de a mări cota de produse agricole⁶ și nici numărul zilelor de muncă⁷ sau al celor lucrate cu vitele⁸... Să nu fim obligați la mai mult decât două zile de arătură, două de prăsilă și două de seceriș, pe an.

Noi nu sîntem decât niște bieți țărani, care ne cîștigăm traiul prin munca mîinilor noastre... Ai, deci, milă de noi și poruncește printr-un re-script⁹ să nu dăm mai mult decât este stabilit prin regulamentul lui Hadrianus, adică de trei ori cîte două zile pe an¹⁰ și să nu mai fim maltratați de arendașii domeniului tău.“

Corpus Inscriptionum Latinarum, vol. VIII, p. 933 nr. 10.570.
(Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, vol. II, partea I, p. 676—677, nr. 6870).

Comentariu istoric

1. *Saltus Burunitanus* era un domeniu imperial din provincia Africa (Tunisia) ce se întindea în apropierea actualei localități *Suk-el-Khmis*, în valea râului Bogradas (azi Megerda), care străbătea fostul teritoriu carthaginez (*tractus Karthaginensis*). *Saltus* se numea un teren acoperit cu păduri sau pășuni, greu de lucrat, după cum spune Varro în *De lingua latina*, V, 36. Cu timpul, în urma marilor defrișări care au avut loc, aceste *saltus* s-au transformat în mari exploataări agricole, dar, în virtutea obișnuinței, li s-a dat în continuare vechiul nume. Întinderea lor era adesea uriașe: după arătările lui *Frontinus*, „în provincii și mai ales în Africa se întîlneau *saltus* a căror întindere nu este mai mică decât aceea a teritoriului unei cetăți, iar cîte odată o și depășește simțitor“. (*De controversiis agrorum*). În mijlocul unui *saltus* se găsea *villa*, adică locuința stăpînului cu dependențele, înconjurată de o salbă de *vici*, satele colonilor care cultivau diferitele părți ale acestui întins domeniu. Din punct de vedere juridic, *colonii* erau oameni liberi, așezați pe domeniu cu învoirea stăpînului, dar fără o învoială scrisă, ci în condițiile „obiceiului domeniului“ (*consuetudo praedii*). Restul domeniului era arendat unui sau unor arendași (*conductores*) de către *procuratorul* domeniului, care-l reprezenta pe împărat, cu aprobarea *procuratorului* provinciei. Arendașii percepeau și redevențele în natură de la coloni și controlau și prestarea zilelor de muncă datorate de aceștia. În aceste condiții, mai ales cînd domeniul se găsea la o atare distanță de Roma, ei abuzau de drepturile ce li se concedau prin contractul de arendă, impunînd colonilor obligații mai mari decât cele consfințite prin „obiceiul domeniului“. Tocmai aceasta era situația pe *Saltus Burunitanus*. Plîngerea colonilor nu era prima, ceea ce arată că abuzurile arendașului *Allius Maximus* durau de mai mulți ani. *Colonii* trimiseseră mai multe plîngeri *procuratorului* imperial al domeniului, *Andronicus* și *procuratorului* din Carthagina, *Tussanius Aristo*, dar cum arendașul era — spune inscripția — „un om bogat, care-și putea cîștiga prin daruri favoarea *procuratorilor*, cărora le era foarte bine cunoscut“, aceștia nu luaseră nici o mă-

sură. Mai mult chiar, spuneau colonii, procuratorul Aristo, „se făcuse complice cu Allius și trimisese ostași pe domeniu”, poruncind ca unii dintre coloni să fie arestați, alții închiși, iar alții bătuți chiar cu vergile, măcar că erau cetățeni romani. Dar colonii, departe de a se da bătuți, la sfatul celui mai energic dintre ei, Lucius Lucullus, probabil un fost ostaș, se adresară direct împăratului, cu o nouă plîngere care, de data aceasta, își atinse ținta.

2. *Lex Hadriana* era un regulament privind organizarea muncii pe domeniile imperiale. Completînd dispozițiile unei mai vechi *lex Manciana*, regulamentul lui Hadrianus stabilea drepturile și obligațiile micilor cultivatori liberi, care se așezau pe domeniu pe termen nelimitat și fără un contract de arendă. Potrivit lui, acești coloni puteau pune în valoare parcele din suprafața domeniului ce nu fuseseră arendate de marii arendași, sau chiar din cele arendate dar care, din diferite motive, rămăseseră nelucrate timp de zece ani. În schimbul îndeplinirii obligațiilor față de stăpînul moșiei și de marii arendași, ei aveau un drept de folosință nelimitată asupra parcelei lucrate, pe care o puteau transmite urmașilor, fără drept de opoziție din partea stăpînului sau a arendașilor. Obligația principală a unui astfel de colon era aceea de a muncii pămîntul cu regularitate, de a da o cotă-parte din produse (care, fără să fie precizată, se pare că se ridica la o zecime din recoltă) și de a presta cîteva zile de muncă gratuită în folosul domeniului, dar în realitate în acela al arendașilor, care îl reprezentau pe stăpîn. *Lex Hadriana* fixa aceste zile la șase: două zile de arătură, două de prăsilă și două de seceriș pe an. Întreaga activitate se desfășura sub controlul procuratorului imperial al domeniului, care avea și sarcina de a veghea la respectarea întocmai a prevederilor regulamentului.

3. Deoarece inscripția era gravată pe patru coloane, dintre care prima, pe care se găsea transcris pasajul din *lex Hadriana*, s-a pierdut, nu știm cum suna acest pasaj; dar din restul textului se vede că în el era vorba de obligațiile colonilor față de arendaș.

4. Tussanius Aristo, procuratorul din Carthagina și Andronicus, procuratorul domeniului care, cumpărați cu daruri de arendașul Allius Maximus, aprobaseră în mod tacit sporirea ilegală a obligațiilor tradiționale ale colonilor, iar cînd aceștia protestaseră, încercaseră să-i intimideze prin acțiuni samavolnice la adresa lor.

5. Allius Maximus era un om bogat, dovadă că reînnoise de mai multe ori contractul de arendare a domeniului *Saltus Burunitanus*, contract încheiat pe cîte cinci ani. Atrăgîndu-și prin daruri complicitatea procuratorului, el îi obligase pe coloni la redevențe și prestații ilegale, contrarii regulamentului lui Hadrianus și încercase, cu sprijinul procuratorilor, să le înfrîngă cerbicia. Dar opoziția tenace a colonilor, care și-au apărut drepturile întemeiate pe lege, a dus pînă la urmă la demascarea samavolniciilor arendașului și la intervenția directă a împăratului Commodus.

6. *Partes agrariae* erau cotele de produse în natură pe care colonii erau obligați să le dea stăpînului domeniului sau reprezentantului său, arendașul. Ca toate obligațiile pe care colonii le aveau față de stăpîn și ele erau fixe, fiind stabilite prin „obiceiul domeniului” (*consuetudo praedii*), așa încît nu

puteau fi sporite. De aceea, coloniile protestează și cer respectarea cotelor tradiționale.

7. Mai mult decât mărirea cotelor de produse, creșterea abuzivă a obligațiilor de muncă gratuită îi nemulțumea pe coloni, așa încât de aici a pornit conflictul. Cum niciodată numărul brațelor de muncă nu era îndeajuns pentru punerea în valoare a unui domeniu atât de întins, folosirea prestațiilor gratuite ale coloniilor era esențială pentru arendași. De aceea, ei căutau să mărească prin abuz cantitatea de muncă datorată de coloni, sporindu-le numărul zilelor de prestație. Dar, cum și acestea erau fixate odată pentru totdeauna, coloniile au protestat și conținutul inscripției lasă să se înțeleagă că au refuzat să lucreze peste prevederile tradiționale, provocând prin aceasta intervenția samavolnică a procuratorului din Carthagina împotriva lor.

8. Rezultă de aici că pe lângă cele șase zile de muncă agricolă, coloniile mai erau obligați și la un număr de zile de cărașie cu vitele lor în favoarea domeniului, care nici ele nu puteau fi mai mult de două. Or, arendașul le sporește și pe acestea.

9. *Rescriptul* era răspunsul pe care împăratul îl dădea unui sau unor particulari, ca urmare a unei cereri adresate lui de aceștia. El avea valoare rezolutorie și era obligatorie pentru organele administrative locale. Când răspunsul era scris chiar pe cerere, el purta numele de *subscriptio*; or, tocmai aceasta a fost forma pe care a luat-o răspunsul împăratului Commodus adresat coloniilor de pe *Saltus Burunitanus*. Faptul nu este lipsit de însemnătate, deoarece el arată că scrisoarea a ajuns în chiar mîna împăratului, așa încât procuratorii nu l-au mai putut proteja pe arendașul Allius Maximus.

10. Faptul că, pentru a treia oară, coloniile revin asupra chestiunii numărului zilelor de muncă gratuită, arată că principala cauză care dezlanțuise conflictul fusese tocmai aceasta.

11. Surprindem aici unul din mijloacele folosite de arendași pentru a-i sili pe coloni la acceptarea sporirii, dincolo de prevederile legale, ale obligațiilor lor în favoarea domeniului: samavolnicia. Văzînd opoziția coloniilor, Allius Maximus, de acord cu procuratorul imperial al domeniului, ceruse sprijinul procuratorului din Carthagina care, pentru a-i intimida pe coloni, a trimis o unitate militară. Aceasta, așa cum spun coloniile, „a arestat și brutalizat pe unii dintre noi, pe alții i-a închis, iar pe alții i-a bătut chiar cu vergile, măcar că erau cetățeni romani“. Or, faptul că un cetățean roman nu putea fi bătut cu vergile, scotea în relief gravitatea abuzului săvîrșit chiar de autoritatea care trebuia să vegheze la aplicarea legii. De aceea, rescriptul împăratului, gravat și el pe inscripție, este categoric: „Împăratul Caesar M. Aurelius Commodus — lui Lucius Lucullus și celorlalți: Avînd în vedere regulamentele și hotărîrile mele anterioare, poruncesc procuratorilor mei să vegheze ca să nu vi se mai ceară mai mult de trei ori cîte două zile de muncă pe an și ca să nu vi se mai ceară nimic care ar fi contrar regulamentului stabilit“. Prin aceasta, coloniile de pe *Saltus Burunitanus* obțineau câștig de cauză și, pentru a face din rescriptul imperial o pavăză, au hotărît să-l graveze împreună cu petiția și să-l afișeze, în mai multe exemplare, pe domeniu.

12. Însemnătatea inscripției rezultă din aceea că la sfârșitul sec. II e.n. colonii erau încă oameni liberi, cu dreptul de a-și urmări respectarea drepturilor lor legale împotriva oricui, inclusiv a organelor administrative locale, pînă la cele mai înalte foruri, inclusiv împăratul. Dar deja apare tendința arendașilor ca, prin abuz și cu complicitatea aparatului administrativ local, să mărească obligațiile stabilite prin obicei ale colonilor, ceea ce înseamnă o intensificare a exploatații. Surprindem, în felul acesta, un moment din procesul care va duce, la începutul sec. IV e.n., la legarea de pămînt a colonilor.

Indicații metodice

Izvorul poate fi folosit atît la lecția privind „Dezvoltarea social-economică a imperiului roman în sec. I—II e.n.”, la clasa a V-a, cît și la aceea care urmărește „Trăsăturile caracteristice ale societății romane în perioada de înflorire a imperiului”, la anul II liceu, secția umanistă. În ambele cazuri lectura comentată se va face *după ce* profesorul a înfățișat elevilor situația socială a imperiului la jumătatea sec. II e.n. Scopul introducerii izvorului este: a) să arate că instituția colonatului, în forma ei specifică imperiului roman, este produsul unei evoluții care începe în sec. I î.e.n. și se termină în sec. IV e.n., odată cu stabilirea unei întregi legislații privind statutul ei juridic; b) să sublinieze începutul decăderii sistemului sclavagist roman; c) să evidențieze, prin analiza concretă a obligațiilor colonilor, originile șerbiei medievale. Folosită cu pricepere, lectura comentată a izvorului reprezintă un sprijin și în desfășurarea lecției privind descompunerea orînduirii sclavagiste.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. Fustel de Coulanges, *Le colonat romain*, în *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, Paris, 1923, p. 25—43; 118—138 (rămasă și pînă azi lucrare fundamentală).
2. M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'Impero romano*, Firenze, 1933, p. 379—381; 421—422; 455—456 (remarcabilă analiză a colonatului în epoca Antoninilor, cu specială referire la *Saltus Burunitanus*).
3. Gaston Boissier, *L'Afrique romaine*, ed. 9-a, Paris, 1933, p. 164—169 (reconstituire sugestivă a situației colonilor de pe domeniile africane).

AUREL IORDĂNESCU